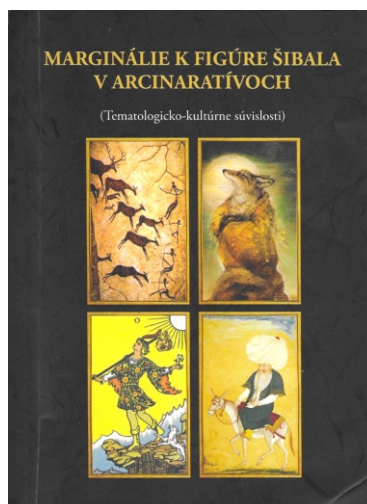


Marginálie k figúre šibala v arcinaratívoch

Tematologicko-kultúrne súvislosti

Bernadette Pažitná

Danišová, Nikola, 2021. *Marginálie k figúre šibala v arcinaratívoch (Tematologicko-kultúrne súvislosti)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN 978-80-558-1807-8.



Nikola Danišová sa vo svojom vedeckom bádání sústreďuje na oblasť Arcitextuálnej tematológie, novovzniknutej literárnoteoretickej subdisciplíny vybudovanej Lubomírom Plesníkom a Marianou Čechovou v rámci *Oddelenia semiotických štúdií (OSŠ)* Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie (ÚLUK) Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Daná subdisciplína sa koncentruje na hĺbkovú rekognoskáciu tzv. arcinaratívov, mýtov, klasických čarovných rozprávok, ustanovujúcich náboženských textov a pod. V duchu tejto, dalo by sa tvrdiť už etablovanej, tradície pokračuje aj Danišová, ktorá svoj fokus prvotne orientovala na významný arcimotív metamorfózy v monografii *Prolegomena k pramotívu premeny a prechodu* (2019) a neskôr v *Metamorfnom motíve v arcinaratívoch (mystérium premeny)* (2020). Tentoraz autorka predkladá

novú monografiu s ústrednou arcifigúrou šibala ako ďalším špecifickým objektom záujmu. Z hľadiska obširne koncipovanej problematiky svoj výskum zastrešuje pod marginálie a uplatňuje tento postoj aj v názve.

Danišová – ako v rámci svojej komplexnej monografie a jej jednotlivých častí, tak už v samotnom úvode, erudovane predkladá širokú, kultúrne i substanciálne rozmanitú škálu skúmanej arcifigúry šibala. Tá jednak svedčí o autorkinom prehľade a súčasne potvrdzuje jej vstupnú tézu o rôznorodosti, frekventovanosti a dôležitosti tohto archetypu či relevantnosti jeho výskumu ako takého. Hoci autorka pripúšťa, že ide o ťažko uchopiteľný fenomén, presvedčivo zdôvodňuje svoj výskumný záujem o túto postavu tým, že poukazuje na jej mnohotvárnosť a náležitosť ku každému civilizačno-kultúrnemu okruhu.

Danišová výklad začína vytýčením troch jasne stanovených ťažiskových cieľov výskumu: predstaviť elementárnu podstatu postavy šibala v arcinaratívoch (predovšetkým v mýtoch a rozprávkach), pomenovať a explikovať ustálené spôsoby jeho ikonizácie v týchto príbehoch a potvrdiť jeho archetypálny charakter. To všetko metodologicky buduje na literárnovednom, semiotickom a estetickom prístupe s interdisciplinárnym presahom do folkloristiky, kultúrnej antropológie a religionistiky.

Na základe stanovených cieľov Nikola Danišová člení svoju monografiu do troch hlavných častí. Prvá z nich nesie názov *Pokus o definíciu archetypálnej figúry šibala a súčasný stav problematiky*. Ako už anticipuje názov, autorka sa zameriava na mytologicko-rozprávkový profil archetypálnej figúry šibala, ktorý vystupuje pod mnohými tvármi a

svojím konaním spôsobuje ujmu buď iným vystupujúcim postavám, alebo sám sebe. Tam, kde sa objaví, nastáva chaos, pravidlá i hranice strácajú význam a celý naratívny svet sa obracia „hore nohami“. Šibal totiž dokáže svojím nepredvídateľným a suverénnym správaním narušiť usporiadané štruktúry príslušného fikčného sveta, za čo môže (avšak nemusí) byť v závere príbehu potrestaný. (Danišová 2021, s. 16)

Počas výskumu tejto postavy sa autorka opiera o už existujúce teórie bádateľov z medziodborovej oblasti komparatívnej mytológie a religionistiky (J. Campbell, J. Komorovský, P. Radin, K. Kerényi), kultúrnej i štruktúrálnej antropológie (V. Turner, C. Lévi-Strauss), histórie kultúry (M. Bachtin) a hlbinej psychológie (C. G. Jung). Na základe uvedených poznatkov o šibalovom charaktere abstrahuje v závere tejto časti šesť univerzálnych vlastností šibalskej postavy. Sú nimi absencia vnútorného vývoja, ambivalentnosť, liminarita, prefíkanosť a s postavou spätý metamorfný motív a komická poetika šibalských príbehov.

Neskôr objasňuje jednu zo šibalových absolútne bazálnych vlastností – absenciu (vnútorného) vývoja, ktorá je spojená s motívom neprestajného putovania/kočovania a pre šibalské postavy vystupujúce v mýtoch alebo čarovných rozprávkach aj s motívom prechodu cez všetky sféry triadického sveta, pričom ako výpovedný príklad využíva viacerých predstaviteľov odlišných kultúr (Lokiho, Herma, Wakdjunkagu). S topografickou

premenlivosťou výskytu Danišová upozorňuje na nemenej dôležitú ambivalentnosť šibalovho správania, z čoho vyplýva jeho oscilácia na osi „dobro“ – „zlo“. Ambivalentnosť sa podľa nej „stáva významnou súčasťou šibalovho sémantického imagenu a potvrdzuje jeho grotesknú komickosť, nejednoznačnosť aj interpretačnú neuchopiteľnosť“ (Danišová 2021, s. 36).

Autorka sa ďalej v monografii venuje dôslednej analýze šibalovho nomen omen a samotnému šibalskému naratívu. Stanovuje jeho tri základné invariantné sekvencie a postupne presvetľuje ich obsah. Dostáva sa k prehľadnej systematizácii a predstavuje štyri vidy, t.j. typologicko-charakterové funkčné roly konania šibalskej postavy: *civilizátora*, *požívateľa*, *blázna a figliara*. Tieto roly

predstavujú akúsi metafikčnú emanáciu zakladajúceho šibalského archetypu/naratívu. Z toho vyplýva, že sú navzájom afinitné (tematizujú sa všetky univerzálne znaky archetypálnej postavy šibala), no zároveň každá z nich vykazuje na textovej i mimotextovej úrovni aj vlastné, diferentné, tzn. špecifické prvky. (Danišová 2021, s. 49)

Civilizátora, pomenovaného podľa koncepcie religionistu Jána Komorovského, predstavuje ako kultúrneho hrdinu etiologických, kozmogonických a kozmologických mýtov. Je prepojený s mýtickým pračasom (J. Meletinskij), chodom sveta, nastolením jeho poriadku a často sa prekrýva s archetypálno-mytologickými figúrami *prapredka* (stvoriteľa rodu) či *demiurga* (stvoriteľa sveta). Za civilizátorov par excellence považuje nordického Lokiho, hinduistického Krišnu, šintoistického Susanoa a severoamerického Wakdjunkaga.

Druhý vid šibalovej ikonizácie Danišová nazýva *požívateľom*. Poníma ho ako naturálnu, pudovo vedenú bytosť s telom hyperbolizovaných tvarov, a aj tu využíva teóriu Michaila Bachtina o grotesknom, nedovŕšenom tele často explicitne spojenom s hladom a sexualitou. V rámci estetického nazerania na fenomén sa tu autorka výrazne odráža od estetických výrazových kategórií označujúcich akosť šibalských postáv a naratívov. Autorka upozorňuje na to, že v roly šibala-požívateľa sa rušia estetické proporcie spájané s estetickými kategóriami vznešeného, formálneho, oficiálneho, symetrického a harmonického, a naopak, tento typ postavy charakterizujú estetické kategórie ako sú absurdnosť, grotesknosť, obscénnosť, lascivnosť, hravosť či hyperbolickosť. Na základe týchto kvalít autorka potom uvádza také stvárnenia šibalských postáv, u ktorých sa zdôrazňujú buď telesné partie reprezentujúce sexualitu (falus, poprsie), alebo telesné partie symbolizujúce prijímanie potravy a vylučovanie (ústa/papuľa, zadnica, vnútnornosti).

Tretí šibalský vid nazýva autorka *bláznom* a vykresľuje ho ako mystickú postavu s presahom k nadprirodzeniu. Poukazuje na to, že posvätné bláznovstvo je prastarý a kultúrne bohato rozšírený antropologický fenomén. Jeho rysy sa typicky objavujú napr. u šamanov, rôznych kňazov-veštcov, židovských prorokov (napr. Izaiáš, Ozeáš atď.), ale najmä u potulných či žobravých mníchov. Príkladne uvádza najmä postavy gréckokatolíckych potulných mníchov (jurodivých), ako napr. postavu sv. Symeona, Vasilía

Blaženého alebo zenového mnícha Ikkjú Sodžuna či vodcu potulných súfirov Al-Halládža.

Okrem potulných mníchov môžeme ako šibala-blázna označiť aj rozprávkového (s)prostáčka. Na krátko sa tak Danišová genologicky presúva výhradne k rozprávkam a v podkapitole s názvom *Rozprávkový (s)prostáček blázna* exemplifikuje hrdinami čarovných naratívov, ako je slovenský hlúpy Janko, ruský Ivan či nemecký Hanswurst.

Posledný štvrtý vid – *figliar* – špecificky poníma dobro i zlo a všetky klasické hodnoty obracia do satirických polôh, pričom zárukou jeho šťastia je podvodné počinanie. Figliar podľa autorky vystupuje buď ako kritik istého deficitu spoločnosti/človeka alebo ako nositeľ tohto deficitu, pričom v oboch polohách je pre neho typický výsmech a hlupáctvo. Ako zástupcov funkcie figliara označuje antického Odysea a Sifyza, germánsko-nordického Lokiho, z mladších postáv je to napr. Till Eulenspiegel, Aldar Kose, Nasredin Hodža, Ekva Piršć atď. Nezabúda ani na zvieraciu postavu figliara ako klasický figuratívny nástroj alegórie. Nositeľom zoomorfných (rohy, kopytá, brada) aj antropomorfných rysov je podľa autorky aj diabol, resp. čert ako démonický figliar – stelesnenie zla.

V časti s názvom *Štruktúrna sémantika šibalských funkcií* Nikola Danišová poukazuje na vysokú variačnú flexibilitu postavy šibala, a tým aj na časté prelínanie sa jednotlivých vidov/funkcií. Z toho dôvodu nemožno paušálne „napasovať“ jedinú funkciu na toho-ktorého šibala. Výklad šibalských vidov preto uzatvára premisou, že

z čím staršej nábožensko-mytologickej vrstvy šibalská postava pochádza, tým väčšie spektrum typologicko-charakterových funkcií (aj v jednom rozsiahlejšom príbehu/cykle) môže plniť. (Danišová 2021, s. 176)

V záverečnej časti monografie autorka vytvára komplexnú schému, ktorú z pragmatických dôvodov označuje ako „kompas“. Schéma pracuje s ôsmimi identifikačnými kategóriami: okrem štyroch šibalských vidov (civilizátor, požívateľ, blázon, figliar) sú to binaritné dvojice „konštruktívne“ – „deštruktívne“ a „náboženské“ – „sociálne“. Takýmto spôsobom zatrieďuje všetky skúmané podoby šibala a udáva ich nosné prvky, aby tak sprehľadnila mnohorako tvarovanú figúru a jej osobité ikonizácie v arcinaratívoch.

Dôležitosť a originalnosť publikácie Nikoly Danišovej tkvie predovšetkým v klasifikácii šibalskej postavy a jej niekoľkých typologicky invariantných spôsobov stvárnenia, čo pre nejednoznačnosť a spomínanú interpretačnú neuchopiteľnosť tohto fenoménu predstavuje neľahkú úlohu. Autorke sa na transžánrovo a transkultúrne pestrej vzorke starobyklých príbehov podarilo vyňať reprezentatívne postavy, vymedziť ich typické afinitné vlastnosti a zároveň poukázať na viac či menej subtílné aspekty ich diferenciacie. Hodnota výskumu však spočíva práve v unifikácii šibalských figúr a nachádzaní onej vznikajúcej súvzťažnosti medzi nimi, ktorou je ich archetypálna, teda nadčasová a všeobecne platná podstata.

Bernadette Pažitná
Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Arts
Institute of literary and artistic communication
Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovakia
bernadette.pazitna@ukf.sk